

az ismerőseit. Kritikusnak lenni azt is jelenti, hogy végül könnyen egyedül maradsz, és ilyenkor jó, ha van egy sziget, ahol akár ezután is biztonságban érezheted magad. Szerkesztőként, persze, segítő vagy, az „empatikus kontroll” [220.] vagy, de sok szerzőnek még ebben az esetben is nehéz elfogadni, ha valaki más rámutat a szöveg hibáira, ha elmondja, mi hogyan lehetne jobb – és pláne nehéz utólag elismerni, mennyi mindennel járult hozzá a szerkesztő a szöveg sikeréhez, végső formájához. Az utóbbi idők 'Name the Translator' kampánya mellé nyugodtan felzárkózhatna a 'Name the Editor' kampány is – és erről épp Reményi egyébként kifejezetten szerény, háttérbe húzódó szerkesztői gyakorlata, illetve a könyvben erről megfogalmazott mondatai győztek meg. És egy kicsit a fájdalmas mondata is: „amerre csak nézek, ráismerek a magam nyomaira, sok helyütt az én szignómmal, többnyire szignó nélkül” [221.] Ugyancsak fájdalmas fejlemény, hogy halála előtt néhány hónappal ő is kilépett az Írószövetségből, mert ezzel mintegy elismerte, hogy az általa képviselt összekötő, összebékítő szerep fenntarthatatlan, a közeg végletekig fertőzött, a kölcsönös gyanakvás mértéke pedig olyan nagy, hogy „tényleg nem az számít, mit mondasz, mit írsz, hanem az, hogy honnan beszélsz” [225.].

Örömteli, hogy a könyv már eddig is számos, komolyabbnál komolyabb díjat kapott, bár mind túl későn érkezett, és mintha mindegyik a szakma lelkiismeret-furdalásáról is szólna. Ezek az utólagos díjak és elismerések mégis kifejezik a tiszteletünket és a szeretetünket egy, a magyar irodalomnak az életét adó, utolsó napjaiig is figyelmesen dolgozó szerkesztőnek és kritikusnak – ahogy önmagát szerette hívni. [Cser]

BEDECS LÁSZLÓ

A párhuzamos életmű dokumentumai

SZILÁGYI ISTVÁN: *TÁVOLODÓ JÉGTÁBLÁKON. VÁLOGATOTT PUBLICISZTIKÁK, SZERKESZTETTE ÉS AZ UTÓSZÓT ÍRTA MÁRKUS BÉLA*

Az utóbbi ötven év magyar prózájának egyik legkiemelkedőbb alakját gyászoljuk a márciusban elhunyt Szilágyi Istvánnal. Bár az irodalomtörténeti értékelés nyilván nem egy ilyen rövid írás dolga, de annyi talán megkockáztatható, hogy a *Kő hull apadó kútba* megkerülhetetlen darabja az elmúlt fél évszázad magyar prózájának, és jó eséllyel a *Hollóidőről* is elmondható ugyanez az utóbbi lassan negyedszázad vonatkozásában – ami mindjárt két külön korszak jelentős irodalomtörténeti rangú szereplőjeként mutatja fel a szerzőt. E mondott értékelés persze nem csak életidejének nagyobbik felét kitevő, pályája alakulását meghatározó *Kő hull...*-korszak viszonyainak és diskurzusainak újra- és újraértése, a még ma is sok vetületében belátatlan regionális kánon ezek között való elhelyezése miatt lehet hosszadalmas, hanem azért is, mert a Szilágyi-életmű teljes(ebb) megismerése is várat még magára: nem (csak) újraolvasni kell, de előbb még egyáltalán végigolvasni. 2020-ban elindult életműsorozata eddig

egy új regény, egy újrakiadás és egy interjúkötet mellett három olyan retrospektív gyűjteményt adott közre, melynek darabjaihoz lapokban, *Utunk*-évkönyvekben lehetett csak hozzáférni (egy részükhöz a DIA-n egybegyűjtve is), de Szilágyi-kötetben még nem – a most tárgyalt, tavaly megjelent legutóbbi könyv írásai pedig végképp csakis lapokban, mindeddig összegyűjtetlenül várakoztak az (újra)felfedezésre. Az újonnan hozzáférhetővé vált rövidebb írások (a mostanival együtt tehát már három kötet) persze inkább „adalékok” – talán maga a szerzői szándék, hogy ugyanis nem akarta kiadatni őket, annak láttatja –, mélyítik és árnyalják az életművet. A két elbeszéléskötet [*Katlanváros*, *A hóhér könnyei*] a *Messze túl a láthatáronnal* [a sorozatban megjelent friss regénnyel] együtt például a Jajdon-táj világgá szélesedését is érzékelhetővé teszi, már egy egész megyét rajzolva a Szilágyi-féle Partium-térképre – és még nem tudni, mit hoz az időre ígért eddig kiadatlan nagyregény. Mindenesetre a végső értelmezéshez az árnyalatok is fontosak: és a nyelvi, valamint a tárgyi, tematikus tapasztalatszerzés terepeként a *Távolodó jégtáblákon* jónéhány írása is tételezhető.

A tavaly megjelent, műfajmegjelölése szerint publicisztikai írásokat összegyűjtő kötet azt a Szilágyi Istvánt mutatja meg, aki Magyarországról nem feltétlen volt annyira látható: az intézménnyé vált embert. Hiszen azok közé tartozott, akik az írói életművük mellett egy „másik” életművet is létrehoztak: az ő esetében ez a *Helikon* folyóirat, de természetesen bőven ide lehet számítani az *Utunk* jelentékeny részét is – amelyek vezető szerkesztői feladataival [az előbbinek főszerkesztője, az utóbbinak főszerkesztő-helyettese volt évtizedeken át] együtt a kolozsvári irodalmi élet, az erdélyi regionális kánon egyik legfontosabb műhelyének átmentését és folytonosságát is biztosította. E kötetből valamelyest abba is beleláthat az olvasó, hogy miféle nehézségek között, milyen kihívásokkal szembenézve. A szó szoros értelmében vett publicisztikánál bővebb itt a merités, a közéleti véleményműfajig a riportoktól indulva a kritikákon és az esszéken át jutunk el – közben az újságírás műfajainak széles palettája tárul az olvasó elé, sőt kicsit annál is több. Bár az írások túlnyomórészt az *Utunk*hoz vagy a *Helikon*hoz kötődnek, de az *Igaz Szóban*, a *Korunkban*, az *Irodalmi Szemlében*, a *Kortársban* vagy épp az *Alföldben* megjelent írást is beválogatott az életműsorozat gondozója, Márkus Béla, így hát látható, hogy az irodalmiasság mindenképp lényeges tényező, ha nem is elsődleges. A sajtótörténet iránt érdeklődő éppúgy talál itt érdekességet, mint a történész, akit a romániai forradalom, s a közvetlenül rá következő átmeneti, rendkívül zavaros idők értelmiségi nézőpontból megfogalmazott kommentárjai, vagy onnan visszanevezést a Ceaușescu-korszak értelmiségi szereplehetőségei érdekelnek.

A kötet egy sajátos „interjúval” indul, amelyben az általam eddig ismert legalaposabb Szilágyi-„vallomást” lehet fellelni a Forrás-nemzedékekről, bővebb kontextusban is elhelyezve a régió 1945 utáni (és kicsit előtti) irodalmi tablóján. Az 1998-as írás újdonsága nyilván a belső szemléletből ered, Szilágyi véleménye bőven árad, láthatóan sokszor megrágott, megvitatott témáról beszél – a könyv 7. oldalán feltett kérdésre, az interjú első kérdésére a 18. oldalig tart a válasz, de úgy általában is, a hat fejezetre osztott anyag fejezetek elé kiemelt beszélgetése az egész könyv egyik legterjedelmesebb szövege. Ezután a különböző műfajok vezetnek a beosztást, ezek sorrendjét pedig az határozza meg, hogy milyen időrendben kezdte el az egyes műfajokat művelni a szerző – vagy, hogy mikori az első, a témából beválogatott anyag.

Legelőbb az *Utunk* fiatal riporterének beszámolóit olvassuk, ki Erdély tájait járva szemlél és kérdez – 1963 és 1974 között. A riportok érdekessége egyfelől történeti dokumentumértékükben keresendő. Másfelől irodalomtörténeti dokumentumok is lehetnének, amennyiben annak a korszaknak a nyomát viselnék magukon a szövegek, amelyben az íróknak termelési egységeket kellett járniuk, hogy az ott folyó munkákról körképet nyújtsanak. Ennek tétje éppen nem a közmondásos „régén minden jobb volt” kellett legyen, hanem megfordítva. Csakhogy ezek az írások éppen nem ezt illusztrálják. A Szilágyi-próza a kezdetektől „mesterségérzékeny” – ez hozta közel őt az Erdélyben Nagy Istvántól származtatott munkásíró-hagyományhoz, de Szilágyinál idealizmus helyett a kétkezés és a hozzáértés dominál minden egyes regényében (e tekintetben különösen kiemelkedő az *Agancsbozót*) – éppúgy, mint ezekben a riportokban is. És így jutunk el oda, hogy harmadrészt Szilágyi szépprózairói pályájának egésze felől nézvést e riportutak láthatóan az anyaggyűjtés terepét is jelentették neki, mind tematikai, mind nyelvi értelemben. Vasúti műhelyek, fakitermelő vállalatok telephelyei, egy aranybánya – néha mintha a kötetben máshol, a belőle készült film kapcsán emlegetett Bodor Ádám-i részleg helyszínein járnánk, hozzá az a kimért, egyszerre nem sokat, de mégis eleget közlő markáns „elbeszélői” hang járul, ami Szilágyi védjegye. Néhol meglegyintett, hogy mintha szintiszta elbeszélést olvasnánk.

Erre kétfejezetnyi „irodalom” következik: előbb a konkrét könyvkritikáktól indulunk el a kicsit bővebb életmű-áttekintések vagy irodalomtörténeti vétetésű esszék felé, melyek 1965 és 1984 között jelentek meg, köztük néhány „színes” irodalmi rögtönzéssel, igazi alkalmi anyaggal; majd a pályatársak, barátok nem is mindig kötetekkel mérhető életművének felmérése formájában – többször is szomorú apropóból, nekrológokkal, 1971-től egészen 2012-ig eljutva. Ebből a legfontosabbak érezhetően az *Utunk*- és *Helikon*beli kollégákról szólóak, mint a Marosi Pétert vagy K. Jakab Antalt méltató vagy éppen búcsúztató szövegek, hiszen amilyen „láthatatlan” szerkesztők voltak, annyira meghatározóak egy jelentékeny intézmény történetében. Másféleképp érdekes a Tinódi Lantos Sebestyénről rajzolt irodalomtörténeti arcképezzé 1971-ből, mely egyik első jelzése Szilágyi történeti érdeklődésének ebben a könyvben. Bár persze a személyes történet érdekeltsege egy percig nem lehet kétséges: Zilah és Ady, a zilahi diák, több írás tárgya. A valóságos Zilah és Jajdon nyelvi megalkotásának közös halmaza már jól felmért iránya a Szilágyi-olvasásnak, amelyhez itt újabb adalékok adódnak.

Már teljes egészében a *Helikon* hasábjain jelentek meg a IV. fejezet írásai – két cikksorozat: a forradalom utáni átmeneti, zűrzavaros időszakot követő és kommentáló *Krónikát* és a félmúltnak a jelenig is eltartó időszakát elemző *Renegátlástanult* a középpontba állítva. A nemzetiségi szellemi élet helykeresése, helyzet- és önértelmezési kísérletei, meglehetősen korai csalódása – ami nem csoda, mert a decemberi fordulatra már március elején rádörrennek a marosvásárhelyi fekete események – a múlttal való számvetésre indítja a szerzőt. Az *Igaz Szó* korábbi főszerkesztőjének, Hajdu Győzőnek kitörési kísérlete esetében, hiszen hatalmi pozíciója megszűntével eltűnni látszott a közéletből, azokat az értelmiségi szereplehetőségeket méri föl, melyeket a diktatúra évtizedei kínáltak a szellem emberének. Szilágyi, ha ironizál – gyakran teszi –, kesernyésen ironizál. Mellszélességgel vállalja azt a kultúraalakító pozíciót, amelyből beszél, hiszen itt nem az átlagember szólal meg, és amely jóval látványosabbnak tűnik fel, mint akármely magyarországi kollégájáé: hiszen az irodalom is tényleg fontosabb

volt, vagy legalábbis annak tűnt. Szilágyi konklúziója most éppen az, hogy az értelmiség elvesztette korábbi kiemelt státuszának legitimitációját a nemzetiség és az ország életében. A magyarországi olvasó itt egy másik társadalmi közösség valóságába kell, hogy visszaolvassa ezeket a sorokat, leginkább itt érződik a kijelentések „helyi értéke”, ami sokszor némi történelmi-társadalmi rekonstrukciót igényel. Némely situációt az utószóban épp ezért el kell magyaráznia Márkus Bélának. Néhány viszont talán még így is árnyalásra szorul, mint az az – igaz nem e fejezethez, hanem még a kötetnyitó interjúhoz fűzött – apró értelmező-megjegyzés, miszerint Szilágyi a közvetlenül előtte járó „nagy” nemzedék [itt nyilván Sütőre célozhatott] „érdemeihez sorolja a politikai mandátumok megszerzését, mert ezáltal »most már maradék művelődési fórumainkat igyekeztek biztosítani...«” [534–535.]. Bár kétségtelen, hogy Szilágyi István összegző szavai pozitív lejtésűek, hiszen a szöveg egésze sem bíráló, hanem engedékenyen méltató jellegű általánosságban véve, Márkus Béla pedig nyilván nálam pontosabban tisztában van azzal, hogy a második világháború utáni első nemzedékből hányan szereztek-vállaltak politikai mandátumot a román törvényhozásban, így könnyen érthető Sütőre a mondat. Ám ez kicsit elrejtí az, amiről itt úgy beszél Szilágyi István, hogy nem beszél: hogy egészében véve mi a véleménye Sütő közéleti szerepvállalásairól. Nos, általános többes számot használ, nevek nélkül, a 23. oldal vonatkozó, felsoroló jellegű szakaszaiban, így pozitív mondatban nem írja le a nevével együtt sem – majd csak akkor, amikor a vásárhelyi szerző írásműveiről beszél [például egy későbbi fejezet egyik, jóval korábban született kritikájában]. Apróság, és nem is feltétlen létfontosságú megemlíteni, de jól hallhatóan hangoztatott volt magyarországi barátaitól eltérő különvéleménye Sütő-ügyben – mely különvélemény azonban összhangban állt más kolozsvári írók véleményével, és csak erősödött Szilágyi Domokos ún. „ügy-nőkügyének” kipattanásakor, mikor a mondott magyarországi barátok közül sokan azonnal elfordultak a költőtől. Ettől függetlenül igaza van Márkus Bélának abban, hogy bizonyos kérdésekben, egyes aspektusokban engedékenyebb volt, vagy lehetett Sütővel szemben, mint amúgy egészében, és nyilván nem feladata az utószónak, hogy az írásokon túlmenően általános képet adjon a szerző nézeteiről.

Az V. fejezet igazi kuriózum: a színházról és filmről szóló egybegyűjtött írások még akkor is más arcélét mutatják meg a „társművészeteket” „olvasó” Szilágyi Istvánnak, ha valaki külön-külön ismerte is a szövegeket. Miközben tudnivaló, hogy ő maga milyen következetesen elzárkózott művei filmre vitelétől, színpadra állításától (sőt, tulajdonképpen néhány esetet kivéve az újrakiadástól is, vagy, mint az életműsorozat eddigi több könyve is illusztrálja: a kisebb írások egybegyűjtésétől), közben itt kiderül, hogy a rendszeres filmszemle-zsűrízéseknek is köszönhetően milyen széles áttekintéssel bírt a magyar film rendszerváltás utáni állapotáról. Persze a még ebben a mezőnyben is kiemelkedő *A napfény íze*-dolgozat nem úgy szól a filmről, mint ahogy a képi esztétika világának elemzői írják – de éppen úgy, mint egy, a cselekményalakításról, a jellemábrázolásról mély ismeretekkel rendelkező mesélő, aki a film cselekményének történelmi-társadalmi vetületeit is a narratíván keresztül gondolja át.

Az utolsó, VI. fejezet egyértelműen a *Hellkon* történetének szentelődik: a névváltás, a zavaros viszonyok közötti elindulás, a talpon maradás, a lapszámok kimaradása, a hetiről kétheti megjelenésre való átállás – egy komoly „kulturharc” dokumentumai sorakoznak egymás után. Majd, míg a megnyugvás stációit átugorjuk, végül mégiscsak

elérkezünk az évfordulós és kerek lapszamos ünneplésekig. Az utolsó írás a kötetben 2015-ös megjelenésű, de talán kicsit korábbi – mindenesetre ebben az évtizedben teszi le Szilágyi István a lapszerkesztést, s vonul vissza ezzel egyszersmind a közírástól.

Márkus Béla a szerkesztői utószóban azt írja, hogy az *Utunk*-béli anyagot rostálta meg jobban, a *Helikon*ban közölt írásokból azonban „csekély kivétellel” mindent tartalmaz a kötet. Nagyon gazdag, lebilincselő ez a gyűjtemény – persze nehéz most némi szomorúság nélkül olvasni, még akkor is, ha az ember tud a pályáiv lekerékített-ségéről, és arról is, hogy az elsődleges cél teljesült: Szilágyi István sikeresen átmentette a legfontosabb kolozsvári irodalmi műhelyt, fórumot, aztán átadta a stafétabotot a fiataloknak, és hagyta, hogy azt kezdjenek az örökséggel, ami nekik tetszik. Nem mellesleg, írt legalább egy, de még inkább két remekművet is eközben. Ennél többet igazán kevesen tettek le az asztalra a mi vidékeinken. (MMA)

ANTAL BALÁZS

„Szovjethatalom mínusz villamosítás”

DANYI GÁBOR: *AZ ÍRÓGÉP ÉS AZ UTAZÓTÁSKA. SZAMIZDAT IRODALOM MAGYARORSZÁGON 1956–1989*

Aligha van a szovjet korszaknak a szamizdatnál ikonikusabb jelensége. Ezért is érdekes, hogy a rendszerváltás utáni bő három évtizedben nem jelent meg olyan monografikus igényű munka, mint Danyi Gáboré, amely a szamizdat és az azzal kapcsolatba hozható társadalmi mozgalmak történetének szisztematikus feldolgozását tűzte volna ki céljául. Azonban kétségtelen, hogy a végeredmény minden várakozást felülmúlt, és hosszú ideig fog a téma iránt érdeklődő tágabb nyilvánosságnak origóként szolgálni. A több mint hatszáz oldalas monstrum legalább két könyvre való anyagot tartalmaz mind mennyiségét, mind tartalmi-logikai felépítését tekintve, melynek kiemelését azért tartom fontosnak, mert a könyv a szerző doktori disszertációjának jelentősen átdolgozott és kibővített változata. Az első két rövidebb fejezet (*Mi is a szamizdat?; Hogyan kutassunk szamizdatot?*) a szamizdat médiumához, illetve a hazai szamizdatkutatáshoz nyújt eligazítást. A harmadik és negyedik fejezet (*A szamizdat késői elterjedése Magyarországon; A magyar nyelvű szamizdat története*) a szamizdat magyarországi jellemzőit veszi sorra. Az utolsó, ötödik fejezet (*Szamizdatpraxisok*) pedig három, Magyarországon jelenlévő szamizdatgyakorlatot elemez részletesebben.

Az első fejezetben – amely tehát a szamizdat jellemzőiről szól – egészen az utolsó részfejezetig nem esik szó a szamizdat egzakt meghatározásáról. Ez azért történik így, mivel Danyi szerint (H. Gordon Skilling nyomán) a szamizdat fogalma „nem rendelkezik precíz és egyértelmű jelentéssel” (55.). Ehelyett azokat a jellegzetességeket veszi számba, amelyek alapján a szamizdat leginkább leírható. Ezekhez tartozik a fogalom etimológiája, mediális tényezőinek meghatározása és értelmezése, az előállítás és a terjesztés gyakorlata(i), a textuális átváltozásokkal járó következmények,